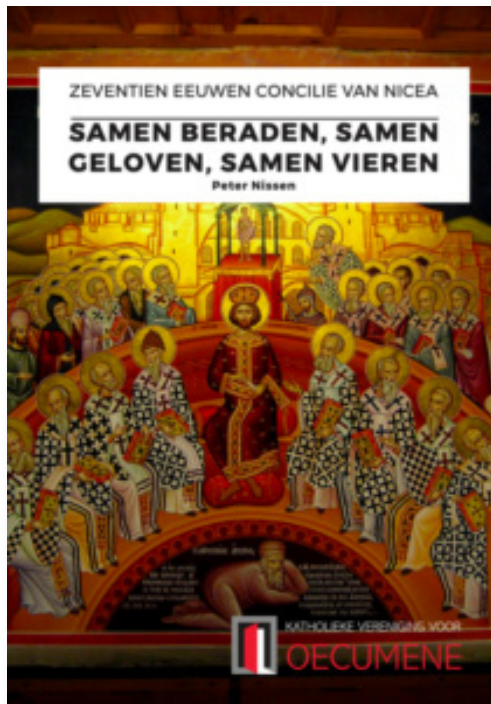

ZEVENTIEN EEUWEN CONCILIE VAN NICEA

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoud

Redactioneel: Nicea nu. Zeventien eeuwen Concilie van Nicea en de betekenis voor vandaag.....	1
<i>Prof. dr. Marcel Sarot</i>	
De geloofsbelijdenis van Nicea als schat. Reactie op Peter Nissen, Zeventien eeuwen Concilie van Nicea.....	5
<i>Ds. Renate Japenga</i>	
De actuele betekenis van Nicea (325-381). Reactie op Peter Nissen, Zeventien eeuwen Concilie van Nicea.....	8
<i>Dr. Arjan Plaisier</i>	
Een hulp bij dialoog. Reactie op Peter Nissen, Zeventien eeuwen Concilie van Nicea.....	15
<i>Dr. mr. Martijn Pouw</i>	
Een uitweg uit de impasse: meer zichtbaarheid in de eenheid en meer verzoening in de verscheidenheid.....	19
<i>Drs. Geert van Dartel</i>	

Redactioneel

Nicea nu

Zeventien eeuwen Concilie van Nicea en de betekenis voor vandaag

Prof. dr. Marcel Sarot

Op 8 november 2024 hield de Katholieke Vereniging voor Oecumene zijn algemene ledenvergadering in de Titus Brandsma-kerk in Oss. Na afloop van die vergadering vond in dezelfde kerk een studiemiddag plaats n.a.v. de publicatie van het boekje van prof. dr. Peter Nissen: *Samen beraden, samen geloven, samen vieren: zeventien eeuwen Concilie van Nicea*.¹ Nissen schreef dit boekje in opdracht van de KVO, met als doel het faciliteren van het gesprek over Nicea in parochies en gemeenten. Op internet is het beschikbaar in open access en in licht uitgebreide vorm is het inmiddels ook verschenen bij uitgeverij Adveniat.²

Zoals de titel van het boekje al duidelijk maakt, belicht Nissen hierin, na een uitvoerige historische inleiding over achtergrond, aanleiding en verloop van het concilie, drie perspectieven. Allereerst *samen beraden*: het Concilie van Nicea is het eerste 'oecumenisch concilie' (concilie van de wereldkerk) en is als zodanig uitermate relevant voor het proces dat Paus Franciscus heeft ingezet om de Rooms-Katholieke kerk meer synodaal te maken. Een aardig detail is bijvoorbeeld dat aan dit eerste oecumenische concilie, net

¹ https://www.oecumene.nl/files/2024/11/Concilium_Digitaal.pdf.

² Peter Nissen, *De erfenis van het concilie van Nicea* (Leeuwarden: Adveniat, 2025).

als aan de synode van Paus Franciscus, ook al anderen dan bisschoppen deelnamen. Wat betreft het *samen geloven* gaat het om het samen getuigen van geloof door middel van de belijdenis zoals die op het concilie is vastgesteld. In deze tekst gaat het om het getuigen van wat alle christene wereldwijd met elkaar verbindt. Daarom werd zij oorspronkelijk ook in de wij-vorm opgesteld. Wat betreft het samen vieren doelt Nissen op de poging van het Concilie van Nicea om een gemeenschappelijke berekening van de paasdatum voor de hele christenheid vast te stellen. Uiteindelijk heeft deze gemeenschappelijke paasdatum de eeuwen niet overleefd en vieren wij vandaag de dag toch weer op verschillende dagen Pasen. Maar het streven naar één paasdatum is nooit helemaal verdwenen. Ook op andere wijze heeft Nicea bijgedragen aan samen vieren: de belijdenis van Nicea is deel geworden van veel christelijke vieringen, onder andere van de Rooms-Katholieke eucharistieviering.

In Nederland is de kortere, eenvoudigere apostolische geloofsbelijdenis tegenwoordig populairder – dat wil in dit verband zeggen, meer gebruikt in kerkelijke vieringen en kerkdiensten – dan de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Hoewel de apostolische geloofsbelijdenis niet, zoals de naam suggereert, door de apostelen is opgesteld en ook niet wereldwijd wordt geaccepteerd, is zij toch minder tijdgebonden dan de belijdenis van Nicea, die sterk door het debat met Arius is bepaald. In de kerk bidden wij overigens een latere versie van deze belijdenis (uit 381), die ook nog eens door het debat met de *pneumatomachoi* (geestbestrijders) is bepaald. De apostolische geloofsbelijdenis beperkt zich tot het hoognodige, datgene waar wij echt niet zonder kunnen. Dat is wat de meeste mensen in onze tijd van een geloofsbelijdenis verwachten. Toch laat de reactie van ds. Renate Japenga goed zien waarom juist het christologische deel van het Nicenum door velen wordt gewaardeerd: de woorden ‘God uit God, Licht uit Licht, Waarachtig God uit waarachtig God, een van wezen met de Vader’ hebben met hun herhaling een grote zeggingskracht en blijven in het geheugen hangen. Daarom lenen zij zich voor gebed. Dr Arjan Plaisier zegt hetzelfde wanneer hij aangeeft dat het geen ‘overzichtstaal’ maar ‘mysterietaal’ is, die niet in de eerste plaats tot analyse oproept, maar tot contemplatie. Nicea laat ons niet onbewogen, ja, ‘grijpt ons bij de strot.’

Voor Plaisier is het vervolgens ook belangrijk dat deze *identity marker* van de vroege kerk spreekt over het *ene geloof* van de *ene ongedeelde kerk*. Als wij deze woorden uitspreken in de verdeelde kerk van onze tijd, zijn zij een blijvende herinnering dat wij door schisma en scheuring een deel van onze christelijke identiteit zijn kwijtgeraakt. Tenslotte brengt Plaisier naar voren dat Nicea ook politieke consequenties heeft:

Het gaat over Christus die op de troon zit aan de rechterhand van God en wiens Rijk geen einde heeft; die zal komen om levenden en doden te oordelen. Als dat geen politiek is, wat is het dan? Het rijk van de keizer wordt hiermee begrensd. Voortaan zullen er twee zijn: de staat en de kerk. De kerk moet geen staat worden. Daarom is het gevaarlijk als de kerk staatsreligie wordt. Maar de staat moet ook geen kerk worden en een greep doen naar de zielen van de mens. In ieder geval, voortaan zullen er twee zijn: een kerk en een staat.

Dat betekent ook dat ons geloof meer is dan een privé-aangelegenheid, politieke consequenties heeft en potentieel staatsgevaarlijk is. Nicea is geen relikwie (Plaisier), geen museumstuk (Japenga), maar heeft consequenties voor ons leven hier en nu.³

De reactie van dr. Martijn Pouw gaat het meest direct in op de brochure van Peter Nissen. Waar Nissen beklemtoont dat de regels waaraan een concilie onderworpen is aan verandering onderhevig zijn, beklemtoont Pouw liever de continuïteit: altijd waren de deelnemers aan een concilie op zijn minst deskundig. De brede consultatie van allegelovigen zoals die nu in het synodaal proces plaatsvindt, is daarom een novum, aldus Pouw. Waar Nissen benadrukt dat de Kerk mensenwerk is, corrigeert Pouw dat zij 'in de kern bestaat uit de vereniging van God met mensen.' Pouw beklemtoont ook het werk van de Heilige Geest, ook in lekengelovigen, en dat het goed is dat hier nu meer aandacht voor is. Tenslotte onderstreept hij het belang van levensheiliging.

In dit nummer nemen wij ook een inleiding van de hand van drs. Geert Dartel op, die hij hield voor de junivergadering 2024 van het hoofdbestuur. Zij handelt over het vorig

³ Tussen haakjes: voor de katholieke kan ook een relikwie zulke consequenties hebben.

jaar verschenen gezamenlijke document van de Duitse Bisschoppenconferentie en de Evangelische Kerk van Duitsland: *Mehr Sichtbarkeit in der Einheit und mehr Versöhnung in der Verschiedenheit – Zu den Chancen einer prozessorientierten Ökumene* (Bonn: Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 2024). Deze inleiding dateert niet van dezelfde bijeenkomst als de andere hier gepubliceerde inleidingen, en zij gaat ook niet over de geloofsbelijdenis van Nicea. Toch is er wel een duidelijk verband met de drie andere inleidingen: Van Dartel laat zien hoe het Nicenum in *Mehr Sichtbarkeit in der Einheit und mehr Versöhnung in der Verschiedenheit* functioneert in een actueel oecumenisch gesprek: de *notae ecclesiae* van de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel fungeren ook hier als uitgangspunt.

De inleidingen maken duidelijk hoe een document van 1700 jaar geleden nog altijd relevant is. Zelf heb ik dit jaar met enige regelmaat mogen spreken over concilie en geloofsbelijdenis van Nicea. Daarbij is mij opgevallen hoe welwillend ‘gewone’ gelovigen tegenover deze tekst staan en hoe dierbaar hij velen is. Zelfs de christologische discussie die zo’n rol speelde op Nicea, laat zich vandaag nog goed uitleggen. Hierbij is het van belang je te realiseren dat als Nicea plaatsvindt, de laatste grote christenvervolgingen nog maar kort achter de rug zijn. Verschillende deelnemers dragen de sporen van die vervolgingen nog in hun lichaam, en velen herinneren zich medechristenen die de marteldood gestorven zijn. Voor hen was het van het grootste belang dat zij niet voor niets hadden geleden en gestorven. En juist dat leek door de positie van Arius onzeker te worden. Als de Zoon niet echt en ten volle God was (*homoousios*), verwierf hij dan door zijn kruisdood wel het heil voor de mens? Waren de martelaars dan niet voor niets gestorven? Dit zijn vragen die gelovigen ook vandaag nog begrijpen en waardoor sommigen, zo is mijn ervaring, daadwerkelijk gegrepen worden. Ik hoop daarom van harte dat het fijnzinnige boekje dat Peter Nissen schreef niet alleen in dit jubileumjaar, maar nog vele jaren dienst mag doen om Nicea in een brede kring van gelovigen aan de orde te stellen.

Tenslotte: dit nummer is vertraagd door ziekte op het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Een volgend nummer, over het document van de Dicasterie voor de Eenheid, *The Bishop of Rome*, is eveneens vertraagd en zal nu spoedig verschijnen.

De geloofsbelijdenis als schatkist¹

Reactie op Peter Nissen, Zeventien eeuwen Concilie van Nicea

Ds. Renate Japenga-Gudde

Wat fijn om hier te mogen reageren op *Zeventien eeuwen Concilie van Nicea: Samen beraden, samen geloven, samen vieren* van Peter Nissen. Ik heb het boekje met veel plezier gelezen. De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat ik nooit een kei ben geweest in Kerkgeschiedenis. De jaartallen kan ik niet goed onthouden. De kwesties en de mensen haal ik door elkaar. Soms gaat het over kwesties die slechts één letter van elkaar verschillen. Maar na het lezen van dit boekje zal ik altijd onthouden dat, volgens de legende, Sinterklaas een kaakslag uitdeelde aan Arius. Dat soort verhalen blijven dan weer wel han-

gen. Het boek leest prettig. Ik kan me daarom voorstellen dat ik dit boekje aan bod zou laten komen als ik een kring over de geloofsbelijdenis organiseer. Ik word er enthousiast van.

Ik ben opgegroeid in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). We hoorden daar elke zondagmiddag een geloofsbelijdenis. De ene keer was dat de Apostolische variant. Soms was het de geloofsbelijdenis van Athanasius. Als kind moest ik dan altijd een bé-tje zuchten, omdat ik er weinig van begreep en die belijdenis heel lang vond.

Maar we hoorden dus ook de geloofsbelijdenis van Nicea. Wat als kind al bleef hangen in mijn hoofd en in mijn hart waren de zinnen:

¹ Dit artikel is een bewerking van de bijdrage aan de studiedag 'Nicea 2025', georganiseerd door de Katholieke Vereniging voor Oecumene en gehouden op 8 november 2024 te Oss.

*God uit God,
Licht uit Licht,
Waarachtig God uit Waarachtig God,
een van wezen met de Vader.*

Hoewel ik de betekenis toen nog niet eens zozeer begreep, vond ik het al mooi klinken.

Toen ik ouder werd bleek ik erg te houden van theologie en de Bijbel. Maar ik voelde me vaak wat benauwd in mijn traditie. Ik had meer ruimte nodig. Ik werd docent Godsdienst, daarna jeugdwerker in de kerk en later ontstond het verlangen om predikant te worden. Intussen was ik niet meer gereformeerd vrijgemaakt, maar werd ik lid van de Protestantse Kerk in Nederland. Een groot thema in mijn studie was dan ook mijn zoektocht in de traditie. Wat is mijn plek in de traditie? Pas ik hier wel in? Mijn interesse ging steeds het meeste uit naar feministische theologie, bevrijdingstheologie en postkoloniale theologie. Ik deed mee aan verschillende internationale oecumenische programma's waardoor ik allerlei christelijke tradities leerde kennen. De rijkdom van de wereldkerk. Maar de vraag bleef: wat is mijn plek?

Tijdens mijn studie heb ik in 2022 ook meegedaan aan het Global Ecumenical Theological Institute: het studieprogramma van de Wereldraad van Kerken.² Vier weken online thuis studeren en daarna nog twee weken in Karlsruhe in combinatie met de Assembly aldaar. Tijdens de vieringen, gesprekken en ontmoetingen voelde ik me daar als een vis in het water.

Er werd toen aangekondigd dat 2025 het jaar zou zijn dat de geloofsbelijdenis van Nicea 1700 zou bestaan en dat dat gevierd zou worden. Dat paste goed bij een vak dat ik daarna heb gevolgd in mijn opleiding, over geloofsbelijdenissen. Ik heb toen een onderzoek gedaan in de kerk waar ik mijn predikantsstage heb gelopen. Ik ging met de kerkenraad in gesprek over de geloofsbelijdenis van Nicea, wat een oude tekst is. Vragen

¹ Zie Renate Japenga, 'GETI en Body Politics' in Perspectief 2022-60, 20-22, <https://www.oecumene.nl/files/2024/03/Perspectief-2022-60.pdf>.

als: 'Hoe functioneert deze in een protestantse gemeente (midden-orthodox)', 'Leeft de tekst nog?', 'Kennen gemeenteleden deze tekst?' en 'Spreekt deze tekst hen nog aan?' passeerden de revue.

Voor mij was dit onderzoek ook een ingang tot mijn eigen traditie. Mijn vraag verschoof van 'Pas ik hier?' naar 'Dit is mijn plek, hoe krijg ik toegang?' Het gesprek met de kerkenraad over de geloofsbelijdenis van Nicea was waardevol en verrijkend. We kwamen uit bij verschillende functies van de belijdenis. In de viering belijd je samen wat je gelooft. Het is een markeringsmoment, werkt verbindend en is een leermiddel over het geloof. Een mevrouw vertelde me ooit dat ze de geloofsbelijdenis gebruikt in haar dagelijks gebed. De belijdenis geeft richting, maar ook vrijheid. Het is als een schatkist: je pakt er af en toe wat uit, in dit geval een bepaalde zin om tegen het licht te houden. Ernaar kijken. Erover nadenken. Soms verwoordt het precies wat je gelooft of voelt. Soms moet je er wat langer over nadenken. Of je legt het weer even weg. Want tradities zijn soms net de kussens op de bank: je moet ze soms even opschudden om er weer goed tegen aan te kunnen leunen. Tradities moeten geen museumstukken zijn die achter glas staan en waar je verder niet aan mag komen. Tradities horen te leven en te ademen.

Wat ik zo waardeer aan de geloofsbelijdenis van Nicea, is dat het mij plaatst in de generaties van mensen voor me, die deze tekst hebben uitgesproken. Ik begreep uit het boek dat Sinterklaas rechtop ging staan in de doopvont en deze geloofsbelijdenis uitsprak, maar dat terzijde. Ik mag op de schouders staan van zoveel mensen die deze oude woorden uitspraken. Maar het plaatst mij ook in de Wereldkerk omdat we deze belijdenis op veel plekken op de wereld uitspreken. Zij het dat de vertalingen iets verschillen. Voor mij is samen drinken uit die ene bron ook traditie. Dat wil niet zeggen dat iedereen hetzelfde gelooft en denkt. Maar wel dat er een essentie is die ons samenbrengt.

Peter Nissen schrijft: *Samen beraden, samen getuigen, samen vieren*. Dat is wat ons bij elkaar houdt. En ik denk dat dat in deze politiek woelige tijden steeds belangrijker wordt. Een vriendschap over muren van kerken en religies heen. Waar we allemaal onze eigen plek hebben en er altijd ruimte is voor nog meer mensen. Met God die ons samenbrengt.

De actuele betekenis van Nicea (325-381)¹

Reactie op Peter Nissen, Zeventien eeuwen Concilie van Nicea

Dr. Arjan Plaisier

De geloofsbelijdenis van Nicea is één van de grootste gaven van de vroege kerk. Deze belijdenis had niet meteen het karakter van een canoniek woord. Pas in het jaar 381, en wellicht zelfs nog later, is het dé belijdenis geworden van de kerk. Wat is er in de vroege kerk veel gesproken over de thematiek van Nicea. Wat zijn er veel bisschoppen voor afgezet en vervolgens weer gerehabiliteerd. Wat een strijd. Wat een theologisch vernuft. Wat een passie.

Waarom zouden we Nicea echter gedenken? Dat is zeker niet vanzelfsprekend. Er zijn wel een aantal disclaimers. Ten eerste staat Nicea symbool voor de invloed van de keizer op de kerk. Disclaimer twee is dat Nicea het voorbeeld is van de hellenisering van het christendom. Het zou een streep trekken achter de joodse wortels van het christendom en het christelijk geloof in het vaarwater van de hellenistische cultuur, met zijn logos- en wezensbegrip en aanverwante metafysische speculaties. De derde disclaimer is dat het geloof hier de vorm van een gezaghebbend dogma zou hebben gekregen, waar een intolerante kerkcultuur mee gemoeid is. Voorwaar geen geringe disclaimers, die het feestje dat we van plan zijn te vieren, dusdanig zouden kunnen verstoren.

Waarom ik het toch een goed idee vind om Nicea te vieren? Ik noem drie redenen. Die houden rekening met de disclaimers, al ga ik die niet systematisch af. Overigens mag je ook een feest vieren zonder redenen. Maar in onze reflectieve cultuur lijkt het me niet verkeerd om er bij stil te staan.

¹ Dit artikel is een bewerking van de bijdrage aan de studiedag 'Nicea 2025', georganiseerd door de Katholieke Vereniging voor Oecumene en gehouden op 8 november 2024 te Oss.

De oecumenische betekenis van primaire woorden

De eerste reden - vanzelfsprekend voor wie zich inzet voor de ene zichtbare kerk - is dat Nicea een geloofsbelijdenis is van, om met Nicea zelf te spreken, de éne, heilige, katholieke en apostolische kerk. Nicea geeft uitdrukking aan het geloof van die kerk. Van deze kerk is Nicea een identiteitsmarker. Er is immers geen eenheid zonder identiteit, en identiteit betekent dat er grenzen zijn, maar vooral dat die identiteit wordt bepaald door een positieve inhoud. Het ene geloof is het geloof in de ene God: Vader, Zoon en heilige Geest.

Wanneer we 1700 jaar Nicea vieren, doen we dat in een kerk die de zichtbare eenheid ontbeert. Er is een scheur tussen Oost en West ontstaan en daarna in het Westen nog een scheur, die met de namen Rome en Reformatie wordt uitgedrukt. Het ene geloof en de ene Heer leidt niet langer tot de éne kerk. Hoe komt die ene kerk weer in beeld? Eenvoudig gezegd: hoe anders dan juist door het ene geloof en de ene Heer?

Nu realiseer ik me dat zomaar terugkeren naar Nicea niet kan. Alsof alles wat daarna gekomen is niet relevant zou zijn of hooguit een tweederangs voetnoot is bij Nicea. Het geloof in de drie-enige God is immers geen statisch geloof, maar een werkend geloof. "Geloof is een onrustig ding", heeft Luther ooit gezegd. Die onrust is met het christelijk geloof gegeven.

De vraag die de kerkgeschiedenis na Nicea, zeker in het westen, heeft beziggehouden, is vooral hoe de drie-ene God zich present stelt in ons leven. Door de liturgie? Door het sacrament? Door het Woord? Van de heilige Geest wordt gezegd dat Hij levend maakt, maar hoe doet de Geest dat? En wat doen wij daaraan?

Wanneer het om de ene kerk gaat: hoe leeft die kerk dan concreet? Hoe blijft zij bijvoorbeeld apostolisch? Dat zijn de vragen die met name tussen Rome en de Reformatie spannend zijn geweest. De vragen tussen Oost en West lijken eerder toegespitst op de status van Rome en zijn bisschop.

Het is waar: een Nicea als relikwie helpt niet. Al die vragen die sindsdien zijn opgekomen zijn belangrijk. Maar er komt een moment, als het eeuwenoude stof is opgetrokken, dat je weer terugkeert naar de woorden van Nicea. Ik weet dat alles met alles samenhangt. Als er een strijd over genade en vrije wil wordt gevoerd, dan komt de hele geloofsleer daarin mee. Maar ik weet ook dat niet elke strijd, zeker niet die op de vierkante meter wordt uitgevochten, even vruchtbaar is. Er komt een moment om na te denken over de hiërarchie van waarheden.

Die hiërarchie komt voor de dag wanneer je let op het woord 'in'. 'Ik geloof in' is iets anders dan 'ik geloof dat'. *Geloven in* is existentieel geladen. God is niet in de eerste plaats een voorwerp van beschouwing waarover geredeneerd kan worden, maar Hij is de Ander, aan wie ik me geef. Geloven 'in' wil zeggen: ik ben van Hem en ik behoor Hem toe. Dat gebeurt in Nicea drie keer. God staat drie keer open. Hij staat open als Schepper en ik beaam mijzelf als schepsel. Hij staat open als Verlosser en ik beaam mijzelf als verlost. Hij staat open als Levendmaker en ik beaam mijzelf als levend lid van het lichaam van Christus. God staat drie keer open. Dat is het wezenlijke van wat Nicea zegt. Daar moeten we nog een vierde aan toevoegen: de kerk. Ook daar staat 'in' voor.² Wie God als Vader heeft, heeft de kerk als moeder. 'Ik geloof' is in de eerste plaats 'wij geloven'. Er is geen Vader zonder het volk, er is geen Zoon zonder zijn lichaam en er is geen Geest zonder zijn tempel.

De viering van Nicea is een gelegenheid om de primaire waarheden te laten doordringen. Zeker, de doorwerkingen zijn belangrijk. Maar de hiërarchie van waarheden is dat ook. Ik moet denken aan de schilderijen van Mondriaan, met hun primaire kleuren, vlakken en lijnen. Hij kwam na impressionisme en expressionisme. Alsof het een keer klaar is met onze impressies en expressies. Er is een moment om weer voor deze vlakken en lijnen te staan. Ze zijn zo indringend dat ze alleen een 'ja-amen' toelaten. Niet voor niets

² Dat is het geval in de Griekse versie van Nicea ('eis mian ... ekklesian'). In de Latijnse versie staat 'et unum Ecclesiam'. In de Griekse versie wordt duidelijk dat de kerk creatie is van God en lichaam van Christus. Het verwoordt dat je niet in Christus en de heilige Geest kunt geloven als je ook niet geloof in de kerk als zijn lichaam en de Geest als zijn tempel. In de Latijnse versie komt het onderscheid tussen God en de kerk duidelijker uit: de kerk is zelf niet God.

is deze tekst liturgie-waardig, samen met de Apostolische Geloofsbelijdenis. Elke zondag staan we op en spreken we deze woorden uit. Dat is kerk. Dat is de ene kerk.

De ene kerk komt tevoorschijn wanneer de primaire woorden worden uitgesproken. Misschien bevinden we ons wel in het proces van de comeback van deze primaire woorden. Misschien wordt er in onze kerken juist veel context weggesneden, veel kerkcultuur. Ik geloof in een oecumene van de primaire woorden: woorden waar je voor kan leven en waar je voor kan sterven. Ik geloof in een 'wij', een nieuw 'wij' dat tegelijk een oud *['wij]* is, en dat ontluikt in de sfeer van de primaire woorden. Het is geel, rood en blauw. Vader Zoon en Geest. Vergeving van zonden, opstanding van de doden en het eeuwige leven. En in dat heldere licht zien we de contouren van die ene kerk: heilig, katholiek en apostolisch.

Lijnen en vlakken: het dogma

Dat is het eerste. Het tweede, daaraan gelijk, is dat Nicea deze lijnen en vlakken heeft getrokken. Deze kleuren. Vader Zoon en Geest. Eén God, en toch drie keer één God. Zoals ik al aangaf, is dat voor velen reden om af te haken. Misschien niet zozeer vanwege de kleuren zelf, maar vanwege de scherpe lijnen die worden getrokken, vooral in het gedeelte over de Zoon. Met dat 'geboren voor alle tijden', met dat 'God uit God', en als uiterste het 'van hetzelfde wezen als de Vader'. En is het geen vragen om moeilijkheden als de Geest 'uitgaat van de Vader'? Dat er over God wordt gesproken in drie-eenheid, en over de Zoon als God, is dat niet iets dat we beter achter ons kunnen laten?

Ik geef onmiddellijk toe: het gaat hier deels om woorden, in het Grieks en kort daarop Latijn, die ook anders hadden kunnen zijn. Er is veel heen en weer gesproken en geschreven voordat deze woorden opkwamen. De oerbelijdenis luidt: *Jezus is Heer* en niet: *de Zoon is één van wezen met de Vader*. Maar ik zou niet aanraden om dat met een rood potlood te schrappen. Nicea timmert de geloofsleer niet dicht en probeert al helemaal niet God in een metafysische greep te krijgen. Dat Nicea een plaats in de liturgie heeft gekregen, is niet voor niets. Het is taal van aanbidding, gebed en contemplatie. Waar-

achtig God uit waarachtig God, licht uit licht, dat is geen overzichtstaal, maar mysterietaal. Het roept in de eerste plaats niet op tot analyse, maar tot contemplatie.

Inderdaad gebruikt Nicea krachtige taal over God. Dat is niet om een wezensvreemde metafysica te introduceren, maar staat in het kader van contemplatie en metamorfose. Geen metafysica, maar metamorfose. De krachtige taal over God wijst op de krachtige therapie van God aan ons. Niet voor niets eindigt deze geloofsbelijdenis met vergeving van zonden, opstanding van de doden en het eeuwige leven. Een vol spreken over God past bij een vol spreken over onze metamorfose. Het ging de vaders van Nicea niet om theologie zonder contemplatie en zonder het proces van vernieuwing. God zelf is mens geworden om ons aan de goddelijke natuur deelachtig te laten worden. Wie zwakker over God spreekt, laat vergeving, vernieuwing en eeuwig leven vervagen. Over God wordt gesproken als een God vol beweging: geboren worden en uitgaan van. Dat heeft als weerschijn dat er over ons mensen bewogen wordt gesproken. We zijn opgenomen in een proces van levendmaking.

Misschien is dat wel het meest lastige aan Nicea: dat het ons bij de strot grijpt. Wanneer God een 'iets' wordt, worden wij niet meer aangesproken als schepselen, en verdwijnt de dankbaarheid. Wanneer Jezus een inspirerend voorbeeld wordt, worden wij niet meer aangesproken in onze zonde en dood. Dan verdwijnt de diepe metamorfose van vergeving en opstanding uit de dood. Wanneer de Geest slechts een wind is die waait waarheen Hij wil, en niet meer God uit de Vader, dan worden wij niet meer levend gemaakt. Dan staan we niet meer in de metamorfose van de Geest. Kortom: Nicea is de taal van pelgrims, die onderweg zijn. Die de weg van de loutering gaan. Die de weg van de doop gaag. Die ons doet afsterven van onszelf en die ons deel geeft aan het leven van Christus.

Wellicht dat de taal van Nicea kan vervreemden. Vertaling, letterlijk en figuurlijk, is altijd nodig. Maar de kracht ervan is belangrijk. Want zo wordt ook in sterke taal over ons gesproken. Nicea staat voor de oude kerk en het strenge christendom. Daarom is Nicea vieren een pittige uitdaging, maar wel één die we niet uit de weg moeten gaan.

Geloof en politiek

Nu bestaan alle goede dingen uit drie, dus is er nog een derde reden te bedenken voor een feest. En die reden is dat Nicea niet zonder politiek kan worden gedacht. Maar komen we hier wel in de sfeer van een feest? Het is bekend dat Nicea tot stand is gekomen door een concilie dat door keizer Constantijn bijeen werd geroepen. Hij heeft het niet voorgezeten, maar had wel een stevige vinger in de pap. Constantijn wilde geen onrust in de kerk, juist omdat het christendom de begunstigde religie van het Rijk zou worden. Daar kun je van alles van vinden. Je kunt spreken over de zondeval van het christendom. Misschien is dat zo, maar het is ook gemakkelijk om dat van grote afstand te zeggen. Laten we niet vergeten dat deelnemers van Nicea vervolging hebben gekend, elk moment de kansen konden keren en de vervolging weer had kunnen toeslaan.

Misschien moet je het zo zeggen: het christelijk geloof was te publiek om te negeren. Dan kun je als keizer de weg van de vervolging kiezen, of die van de omarming. Wat beter is, laat ik in het midden. Ik stel wel de vraag of het zo bezwaarlijk is dat een keizer het christelijk geloof omarmt. Ik stel ook de vraag of de samenleving er slechter door is geworden of beter? Lees Tom Holland maar en je weet weer wat de betekenis is geweest van de publieke rol van de kerk in de samenleving en politiek.

Maar ook afgezien hiervan: één ding moet je wel zeggen: Nicea is een geloofsbelijdenis die klinkt in het publieke domein. Het gaat over Christus die op de troon zit aan de rechterhand van God en wiens Rijk geen einde heeft; die zal komen om levenden en doden te oordelen. Als dat geen politiek is, wat is het dan? Het rijk van de keizer wordt hierdoor begrensd. Voortaan zullen er twee zijn: staat en kerk. De kerk moet geen staat worden. Daarom is het gevaarlijk als de kerk staatsreligie wordt. Maar de staat moet ook geen kerk worden, en een greep doen naar de zielen van de mens. Voortaan zullen er dus twee zijn: kerk en staat. De verhouding tot elkaar is ingewikkeld, en er zijn rare dingen gebeurd. We hebben onze lessen geleerd en blijven die leren. Maar we hebben ze erg slecht geleerd wanneer het christelijk geloof een spirituele gatenstopper is in de lappenmantel van de alom aanwezige en alvoorziende staat.

Met Nicea bedenken we dat het geloof meer is dan een spirituele retraite, meer dan een privéaangelegenheid. Het raakt aan de politiek van God. Er zal altijd een staatsgevaarlijk element aan het christelijk geloof zitten. Het laat zich niet achter de voordeur terugdringen. Het geeft de keizer wat van de keizer is, maar aan God wat van God is. Een christelijk geloof dat je de tanden uittrekt, is niet gevaarlijk. Daar malen koningen, keizers en admiraals niet om. Wanneer we in de liturgie de geloofsbelijdenis van Nicea uitspreken, is dat politiek betekenisvol. Dat komt ook uit in dat ene heilige katholieke en apostolische kerk. Katholiek. Er is maar één katholiek lichaam en dat is de kerk. De kerk is katholiek en de wereld is sektarisch. En als de kerk niet meer katholiek is? Als de kerk gewoon een hoeveelheid kerken is, met vrij ondernemerschap, waarbij het op de markt van zingeving gaat om het krijgen van aandelen ? Dan is de kerk op de fles. Dan moeten we zeker geen 1700 jaar Nicea herdenken en vieren.

Tot besluit: Peter Nissen heeft een mooie brochure geschreven, informatief en uitnodigend tot gesprek over de relevante thema's van *samen spreken, samen geloven en samen vieren*. Ik hoop van harte dat het parochies en gemeenten mag helpen om op een zinvolle manier bezig te zijn met wat Nicea de kerk als erfenis heeft meegegeven.

Een hulp bij dialoog¹

Reactie op Peter Nissen, Zeventien eeuwen Concilie van Nicea

Dr. Martijn Pouw

Op verzoek geef ik graag een reactie op de brochure *Zeven-tien eeuwen Concilie van Nicea: Samen beraden, samen geloven, samen vieren* van de hand van Peter Nissen. Ik doe dat in mijn hoedanigheid van bisschoppelijk gedelegeerde voor de oecumene van het Aartsbisdom Utrecht. Ik heb grote schoenen om te vullen, want ik heb de eer om Martin Los op te mogen volgen. Omdat ik nieuw ben, moet ik nog veel leren over oecumene en vertrouw ik erop dat ik daarbij door u wordt geholpen.

Allereerst mijn complimenten voor de brochure. Deze is helder, beknopt en maakt de gang van zaken van destijds inzichtelijk (voor zover de bronnen dat toelieten). Bovendien doet het boekje een goede poging om het concilie relevant te maken voor ons vandaag de dag door gespreksstof te creëren.

Ik zal voornamelijk ingaan op het aspect van het *samen beraden* dat nu heel actueel is in het kader van de synodaliteit van de kerk.

De brochure wijst ons er fijntjes op dat de geloofsbelijdenis, zoals wij die nu kennen, niet uit de lucht is komen vallen, maar op een bepaald moment en op een concrete plaats tot stand is gekomen. Dit gebeurde in een proces van gezamenlijk bidden, nadenken, overleggen en beslissingen nemen. Ook dat proces zelf is aan verandering onderhevig geweest, bijvoorbeeld wat betreft wie een concilie of synode bijeenroept, wie eraan deelnemen en hoe de stemmen worden geteld.

¹ Dit artikel is een bewerking van de bijdrage aan de studiedag 'Nicea 2025', georganiseerd door de Katholieke Vereniging voor Oecumene en gehouden op 8 november 2024 te Oss.

Toch moet deze veranderlijkheid niet overdreven worden. Niet alles is plaats- en tijdgebonden. Zo geldt zowel nu als toen dat de deelnemers aan synodes en concilies theologisch onderlegd zijn – hoewel sommigen het in hun opvattingen niet bij het juiste eind hebben – en dat niet zomaar iedereen zijn mening ten beste geeft. In de brochure wordt verhaald dat Keizer Constantijn himself – hoewel hij de bijeenroeper was van het Concilie, de openingstoespraak hield en de dagorde bepaalde - zich toch afzijdig hield bij de theologische beraadslagingen, ‘omdat hij daar geen verstand van had’. Dat lijkt me een gezonde vorm van ‘je plaats kennen’: iets waar bijvoorbeeld veel politici en anderen vandaag de dag overigens een les uit zouden mogen trekken (schoenmaker, hou je bij je leest!).

Er is duidelijk een groot verschil tussen de situatie van toen en die van nu. De synodaliteit, zoals die tegenwoordig gestalte krijgt – in de vorm van een brede consultatie van alle gelovigen ter wereld – is nieuw. De deelnemers aan het Concilie van Nicea waren vertegenwoordigers van de christelijke gemeenten. Hoe zij zich op het Concilie hebben voorbereid, bijvoorbeeld door gespreksavonden te organiseren met de leden van hun gemeenschap, weten we niet. Wellicht vertrouwden ze meer op hun eigen theologische vorming en werd hun standpunt vooral ingegeven door de theologische school waartoe ze behoorden (Alexandrië of Antiochië). Hoe dit ook zij, wat als een paal boven water staat, is de rol van de heilige Geest. Het boekje vermeldt dat “kerkenwerk mensenwerk is”. Zeker, maar we moeten er altijd bij vermelden dat het niet uitsluitend mensenwerk is. Anders is er namelijk geen sprake meer van Kerk, die immers in de kern bestaat uit de vereniging van God met mensen. De Kerk, en daarmee ook haar liturgie en beraadslagingen, is tegelijkertijd én goddelijk én menselijk van aard. Dat maakt dit alles nu juist zo bijzonder en mysterievol. Het is duidelijk dat als een van deze twee elementen zou missen er geen sprake meer is van Kerk. Als het alleen mensenwerk zou zijn en God zou ontbreken, dan zou ik nu niet hier staan, maar waarschijnlijk in de sportschool of op de golfbaan. Echter, ook het vervallen in het andere uiterste, de kerk zien als iets louter goddelijks, iets spiritueels waar al het menselijke vreemd aan is, slaat de plank mis en is evenmin Kerk (vgl. LG 8).

Zowel toen als nu is de heilige Geest dus hoofdrolspeler bij deze samenkomsten. Op het fameuze apostelconcilie, genoemd in de brochure, werd ter beslechting van de strijd-vraag inzake de verplichte besnijdenis voor heidenen uiteindelijk door Petrus als volgt beslist: “De heilige Geest en wij hebben besloten u geen enkele last op te leggen dan alleen wat strikt noodzakelijk is: (...)” (Hand. 15, 28). De heilige Geest staat voorop en verder is uiteraard de ‘wij-vorm’ van belang.

De werking van de heilige Geest is dus van cruciaal belang. Wat kunnen we daar nog meer over zeggen? Heel veel, maar voor nu houd ik het bij twee punten die mij van belang lijken:

1. De heilige Geest is gemeenschap (met de Vader en de Zoon) en werkt dus altijd samen. De heilige Geest kan dus nooit worden uitgespeeld tegen de Zoon. (Anekdote: ik sprak met iemand die stelde dat de woorden van Jezus duidelijk zijn, maar dat men die te hard vindt. De heilige Geest wordt er nu bijgehaald om de woorden van Jezus te verzachten, aldus mijn gesprekspartner.)
2. De heilige Geest brengt altijd naar gemeenschap: met Jezus Christus en dus met de Vader, en met mensen onderling. Dit is een criterium om te onderscheiden of de heilige Geest aan het werk is of niet. Immers, we moeten niet vergeten dat er ook andere geesten aan het werk zijn: laten we ze maar even ‘wereldse geesten’ noemen. Die zaaien twist en verdeeldheid.

Wat opmerkelijk is, is dat de nieuwe weg van de synodaliteit, ten volle rekening houdt met de werking van de heilige Geest in alle gelovigen en dus met name ook in de leken. Paus Franciscus doet daar expliciet een beroep op. Ik twijfel om te zeggen dat dit nieuw is. Immers, op datzelfde apostelconcilie werd erkend dat God de heilige Geest aan de heidenen had geschonken en dat de heilige Geest ook vaardig was over hen (vgl. Hand. 15, 8). Toch denk ik dat het beroep op lekgelovigen in de actieve opbouw van de Kerk eeuwenlang een ondergeschoven kindje is geweest. De nadruk is in de loop der tijd te veel komen liggen op de gewijde bedienaren bij de opbouw van de Kerk. Dit wordt nu gecorrigeerd.

Toch is het allemaal best spannend. Een veelgehoord bezwaar, met name onder clerici, is dat leken over het algemeen weinig tot geen vorming hebben ontvangen. Ze zijn dan weliswaar gedoopt en hebben misschien ook nog het vormsel ontvangen, maar hun kennisniveau, gebedsleven en kerkbezoek laten vaak te wensen over. Zo luidt althans de gedachtegang. (Tussen haakjes: als een clericus zoiets zegt, kan dat als een boemerang bij hem terugkeren. Waren en zijn zij immers niet juist verantwoordelijk voor de vorming van de leken? En hebben zijzelf het daar dan niet laten liggen?) Als zo iemand vervolgens op een inspraakavond verschijnt meteen verlanglijstje dat er feitelijk op neerkomt dat de Kerk zich eindelijk moet aanpassen aan de wereld en diens verworvenheden (denk aan de idealen van de Verlichting en Romantiek zoals vrijheid, gelijkheid en het onverkort 'jezelf zijn') één op één moet overnemen, dan zal de betreffende pastoor het meewarig aanhoren. In hoeverre dit in de praktijk is voorgekomen of slechts een ongegronde vrees was, durf ik niet te zeggen.

Hoe dit ook zij, ik denk dat het geestelijk leven van de leken naar een hoger peil gebracht kan worden als zij hun taak van levensheiliging – van zichzelf en de wereld, om die terug te brengen naar en aan Hem aan te bieden – kunnen vervullen. Maar dit behoort tot de kerntaken van de Kerk en geldt evenzeer voor clerici. Ook zij moeten zich permanent laten vormen en ontwikkelen in hun geestelijk leven. Het laat onverlet dat de heilige Geest natuurlijk ook door de leken spreekt, waarbij evenzeer onderscheiding van de geesten moet plaatsvinden. Het mooie is dat dit nu juist gebeurt in de gemeenschap met God en elkaar. De weg vooruit zal worden gevonden in deze gezamenlijke dialoog. Dit vereist oefening en het vermogen om met meningsverschillen om te gaan. Ik hoop en denk dat deze brochure daaraan een waardevolle bijdrage kan leveren.

Een uitweg uit de impasse meer zichtbaarheid in de eenheid en meer verzoening in de verscheidenheid

Drs. Geert van Dartel

Tijdens de jaarlijkse ontmoeting van vertegenwoordigers van het bisdom 's-Hertogenbosch, de Evangelische Kerk van Kurhessen-Waldeck en de Protestantse Kerk van Noord-Brabant en Limburg, van begin april 2024 in Bergeijk, kwam het nieuwe oecumenedocument van de Duitse Bisschoppenconferentie en de Evangelische Kerk van Duitsland kort ter sprake. *Mehr Sichtbarkeit in der Einheit und mehr Versöhnung in der Verschiedenheit. Zu den Chancen einer prozessorientierten Ökumene* is de dertigste gezamenlijke tekst van beide kerken in Duitsland en werd enkele weken voor onze ontmoeting gepubliceerd.¹

Na de bijeenkomst in Bergeijk heb ik het document meteen opgezocht en gelezen. Het verraste me en ik werd er blij van.

Achtergrond

In de afgelopen jaren is er op oecumenisch gebied veel gebeurd in Duitsland. Een van de recente hoogtepunten was de oecumenische herdenking van 500 jaar Reformatie. In de inleiding van dit nieuwe document wordt verwezen naar de verklaring die destijds is uitgebracht: *“De herinnering helen – van Christus getuigen.”*²

¹ Deutsche Bischofskonferenz und der Evangelischen Kirche in Deutschland, *Mehr Sichtbarkeit in der Einheit und mehr Versöhnung in der Verschiedenheit. Zu den Chancen einer prozessorientierten Ökumene*, *Gemeinsame Texte* 30 (2024), https://www.dbk-shop.de/media/files_public/e1e5d1181a045400c989d-50c8aac27e6/DBK_630.pdf. Voor de presentatie van de tekst zie Deutsche Bischofskonferenz, ‘Ökumenisches Miteinander schätzen und bestärken,’ 14 maart 2024, <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/oekumenisches-miteinander-schaetzen-und-bestaerken>.

De gezamenlijke herdenking gaf een impuls aan de oecumenische verbondenheid en samenwerking in Duitsland. In 2018 stelde de Duitse Bisschoppenconferentie een pastorale handreiking vast voor gemengd gehuwden, ten behoeve van het bevorderen van de gezamenlijke deelname aan de Eucharistie.³ Dat besluit leidde tot blijdschap enerzijds, tot beroering anderzijds: blijdschap bij gemengd gehuwden, beroering omdat zeven bisschoppen tegenstemden en in Rome protest aantekenden.

In 2019 publiceerde de theologische werkgroep, die al sinds 1946 bestaat en waaraan toonaangevende protestantse en katholieke theologen uit Duitsland deelnemen, het document *“Gemeinsam am Tisch des Herrn.”*⁴

Mgr. dr. Martin Hein, bisschop van de Evangelische Kerk van Kurhessen-Waldeck, was samen met kardinaal dr. Karl Lehman co-voorzitter van het bestuur van deze werkgroep. In 2019 werd Lehman opgevolgd door bisschop Georg Bätzing, tevens voorzitter van de Duitse Bisschoppenconferentie.

Ik herinner me nog goed het enthousiasme en de grote verwachtingen van bisschop Martin Hein. Hij vertelde ons daarover bij de jaarlijkse ontmoeting in 2019. De tekst was bijna unaniem vastgesteld, met slechts één tegenstem en de bijeenkomst werd afgeslo-

² Deutsche Bischofskonferenz und der Evangelischen Kirche in Deutschland, Erinnerung heilen – Jesus Christus bezeugen. *Ein gemeinsames Wort zum Jahr 2017*, Gemeinsame Texte 24 (2016), <https://www.dbk-shop.de/de/publikationen/gemeinsame-texte/erinnerung-heilen-jesus-christus-bezeugen-ein-gemeinsames-wort-jahr-2017.html>. Zie ook: ‘Gemeinsame Stellungnahme des Lutherischen Weltbundes und des Päpstlichen Rates zur Förderung der Einheit der Christen zum Abschluss des gemeinsamen Reformationsgedenkjahres, 31. Oktober 2017,’ https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/bildmaterial/Kirche/2017-10-31_Gem-Stellungnahme-Lutherischer-Weltbund-Paepstl-Rat-Einheit-der-Christen.pdf.

³ Deutsche Bischofskonferenz, ‘Pastorale Handreiking zur Frage konfessionsverbindender Ehen und gemeinsamer Teilnahme an der Eucharistie,’ 27 juni 2018, <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/pastorale-handreiking-zur-frage-konfessionsverbindender-ehen-und-gemeinsamer-teilnahme-an-der-eucha>.

⁴ Ökumenischen Arbeitskreises evangelischer und katholischer Theologen, *Gemeinsam am Tisch des Herrn. Ein Votum des Ökumenischen Arbeitskreises evangelischer und katholischer Theologen* (2020), https://bistumlimburg.de/fileadmin/user_upload/Gemeinsam_am_Tisch_des_Herrn_Ein_Votum_des_OEkuemenischen_Arbeitskreises_evangelischer_und_katholischer_Theologen_1_.pdf.

ten met een gezamenlijke viering van de Eucharistie. Voor sommige leden was het de eerste keer dat ze met protestanten een eucharistie vierden. Sommigen hadden tranen in de ogen. Ik herinner me ook mijn eigen scepsis die ik deelde met mgr. Hein.

De ontwikkelingen in de Duitse oecumene lijken in menig opzicht op die in de Nederlandse oecumene in de jaren zeventig en tachtig. Waar de oecumenische samenwerking zich toespitst op intercommunie, zo leert de geschiedenis, ontstaat er frictie. En dat gebeurde in dit geval ook. Het Dicasterie voor de Bevordering van de Eenheid van Christenen trapt op de rem.

Tegen deze achtergrond kunnen we de betekenis begrijpen van de nieuwe handreiking van de Duitse Bisschoppenconferentie en de Evangelische Kerk van Duitsland, met een voorwoord van de voorzitter van de Raad van de Evangelische Kerk in Duitsland, bisschop Kirsten Fehrs, en de voorzitter van de Duitse Bisschoppenconferentie, bisschop dr. Georg Bätzing. Hieronder geef ik een samenvatting op hoofdlijnen en kom ik tot een waardering van de betekenis van het document.

Titel en ondertitel

De titel en ondertitel van dit document drukken perfect uit wat de kerken in Duitsland willen: een uitweg uit de tegenstelling die al in de verschillende concepten van eenheid van de Kerk besloten ligt. Het katholieke concept gaat uit van het streven naar het herstel van de zichtbare eenheid. In het evangelisch-lutherse concept gaat het om het bereiken van een verzoende verscheidenheid. In alle eenvoud is het een briljant idee om in de titel beide concepten op elkaar af te stemmen en naar elkaar toe te buigen: meer zichtbaarheid in de eenheid en meer verzoening in de verscheidenheid. Op die manier wordt de afstand tussen beide concepten kleiner. De titel staat symbool voor evenwichtigheid en gelijkwaardigheid van de twee kerken op de weg naar herstel van gemeenschap. Deze evenwichtigheid en gelijkwaardigheid zijn kenmerkend voor de hele tekst. Het eerste hoofdstuk gaat in op de verschillende modellen en probeert een brug te slaan tussen beide.

Ook de ondertitel “Over de kansen van een procesgeoriënteerde oecumene” is betekenisvol. Hoofdstuk 4 is hieraan gewijd. Op zich is het niet nieuw om oecumene te beschouwen als een proces of weg die we moeten gaan. Alle grote teksten over de oecumenische samenwerking hebben iets procesmatigs. We proberen in de oecumenische beweging immers een weg te vinden uit de verdeeldheid tussen de kerken en dat kan alleen stapsgewijs. Enkele voorbeelden:

- De Charta Oecumenica uit 2001⁵ is gericht op een proces van oecumenische toenadering en samenwerking tussen de Kerken in Europa en somt zaken op waartoe kerken zich verplichten.
- De beraadgroep Geloof en Kerkelijke Gemeenschap publiceerde in 2008 de nota “*Het doel is de weg*”, met als ondertitel “*Over de voortgang van de oecumene*.”⁶ Deze nota benadrukt het procesmatige karakter van de oecumenische beweging in het bevorderen van kerkelijke gemeenschap, gezamenlijke sociale actie en geestelijke of spirituele oecumene.
- Ook rooms-katholieke teksten zoals het Oecumenisch Directorium (1993)⁷ en vooral het *Handboek voor spirituele oecumene* (2007)⁸ staan vol met handreikingen voor een praktisch en procesgeoriënteerde oecumene. Hierbij past ook een verwijzing naar het conciliedocument *Unitatis redintegratio* dat opent met de zinsnede dat het

⁵ Raad van Europese Bisschoppenconferenties (CCEE) en de Conferentie van Europese Kerken (CEC), *Charta Oecumenica. Handvest voor groeiende samenwerking van de kerken in Europa* (2001) Nederlandse vertaling door L. Nelck-Brinkmann voor de Raad van Kerken in Nederland,

<https://www.raadvankerken.nl/publicaties/overige-publicaties/charta-oecumenica/>. De CCEE) en de CEC werken aan een herziene versie van de *Charta Oecumenica* die in 2025 zal uitkomen. Beter kan het procesmatige karakter van oecumene niet worden geïllustreerd. (Noot van de redactie van Perspectief: de herziene versie van de Charta Oecumenica is op 5 november 2025 in Rome gepresenteerd en ondertekend.)

⁶ Beraadgroep Geloof en Kerkelijke Gemeenschap, ‘Het doel is de weg. Over de voortgang van de oecumene, 2008, <https://www.raadvankerken.nl/files/2020/01/Het-doel-is-de-weg-2008.pdf>.

⁷ Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, *Oecumenisch Directorium. Richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* (Eerste uitgave 1993, heruitgave 2020) vertaald door F. van Voorst tot Voorst s.j. namens de Katholieke Vereniging voor Oecumene, <https://www.oecumene.nl/files/2024/03/Oecumenisch-Directorium.pdf>.

⁸ Walter Kasper, *Een handboek voor de spirituele oecumene* (2007), https://www.rkkerk.nl/wp-content/uploads/2016/10/2007_KDspecial1_Handboek-voor-de-spirituele-oecumene-kardinaal-Walter-Kasper.pdf.

herstel van de eenheid van alle christenen één van de belangrijkste doelen van het Concilie is en dat oecumene begint bij de bekering van het hart (innerlijke omkeer).⁹

Bijzonder aan de Duitse tekst is dat de stappen in het proces (martyrium, diaconie en liturgie) concreet en vanuit de Duitse context worden beschreven. Beide kerken spreken bovendien uit vertrouwen te hebben in de dynamiek van het proces zelf. Indachtig de Nederlandse geschiedenis vind ik dat spannend, omdat in het oecumenisch proces in ons land de vertrouwensrelaties vanwege de dynamiek van het proces vooral vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw onder druk kwamen te staan en soms ook knapten.

Inhoud

Het document¹⁰ is consistent van opzet en bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk behandelt de zoektocht van de kerken naar eenheid in verscheidenheid. Hierin komen de verschillende modellen van eenheid aan bod. Het tweede hoofdstuk gaat over de Bijbelse perspectieven en oecumenische opgaven.

De eerste paragraaf bespreekt het Bijbelse getuigenis over de weg van de Kerk, met verwijzingen naar het Johannesevangelie en de brieven van Paulus. De tekst opteert voor een dynamisch begrip van eenheid waarin ruimte is voor verscheidenheid (nr. 10).

De tweede paragraaf gaat in op de plaats van de kerk in de oecumenische geloofsbelijdenis en reflecteert op de *notae ecclesiae*: één, heilig, katholiek en apostolisch. Het is een zelfkritische reflectie op het getuigenis van de kerken die te kort zijn geschoten (nr. 16). Daarom worden niet alleen individuele christenen, maar ook de kerken zelf opgeroepen tot bekering:

“Zo beschouwd kan de oecumenische beweging verstaan worden als een beweging die

⁹ Tweede Vaticaans Concilie, Unitatis Redintegratio, decreet over het oecumenisme (1964), nrs. 1, 7 en 8, https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_unitatis-redintegratio_en.html.

¹⁰ Deutsche Bischofskonferenz, *Mehr Sichtbarkeit*.

oproept tot bekering – gezamenlijke bekering tot Jezus Christus als de dragende grond van eenheid, heiligheid, katholiciteit en apostoliciteit van de Kerk, die zo één maakt, dat hij verzoent en bevrijdt” (nr. 16).

Het zal niet verbazen dat de tekst zich ook uitspreekt over de betekenis van katholiciteit en afstand neemt van een confessionele bepaling van die term. De paragraaf eindigt met de woorden:

“Wij willen de op afgrenzing georiënteerde confessionalisering, die lange tijd onze geschiedenis bepaald heeft, overwinnen. Oecumene is geleefde katholiciteit in het werken voor eenheid” (nr. 19).

De derde paragraaf zet vanuit de Schrift uiteen dat het leven van de Kerk zich voltrekt in martyrium, diaconie en liturgie. Het is een fundamentele aanzet die ruimte geeft voor de beschrijving van de oecumenische praxis. Dat gebeurt in het derde hoofdstuk.

De mogelijkheden voor een dynamische oecumenische praxis worden vanuit de drie invalshoeken beschreven. Aan de orde komen achtereenvolgens: het godsdienstonderwijs, de pastorale samenwerking in de categoriale zielzorg, de gezamenlijke inzet voor de democratische samenleving, en de veelvormige samenwerking op liturgisch gebied. Te verwachten is dat op de paragraaf over liturgie de meeste reacties zullen komen. Stefan Orth schrijft in het artikel *“Paradigmenwechsel der Ökumene”*¹¹ dat het document springstof bevat. Daarmee doelt hij op de, overigens voorzichtige, passages in het document over eucharistische gastvrijheid.¹²

Het vierde hoofdstuk is gewijd aan het proceskarakter van de oecumene. De oproep tot geëngageerde nuchterheid is op zijn plaats. Veel zal afhangen van de bereidheid

¹¹ Stefan Orth, ‘Paradigmenwechsel der Ökumene’ in Herder Korrespondenz Heft 05/2024, 4-5, <https://www.herder.de/hk/hefte/archiv/2024/5-2024/paradigmenwechsel-der-oekumene/>.

¹² Deutsche Bischofskonferenz, *Mehr Sichtbarkeit*, 42-46.

van christenen en kerken in Duitsland om zich open te stellen voor een oecumenisch leerproces. Bovendien, ook beide kerken in Duitsland kampen met een ingrijpende neergang van het kerkelijk leven. Het vijfde hoofdstuk vat ten slotte de gemeenschappelijke inzichten en toezeggingen van de kerken samen. Zij spreken uit dat ze niet langer kerk willen zijn zonder de dialoog met elkaar. Die overtuiging wordt uitgewerkt in concrete gezamenlijke intenties op het gebied van martyrium, diaconie en liturgie.

Wat betekent het voor ons?

Zoals ik aan het begin schreef, werd ik blij van deze tekst. Waarom eigenlijk? Het is een heldere tekst, maar inhoudelijk niet eens zo heel opzienbarend. Staan er verrassende nieuwe inzichten in? Misschien niet, maar het oecumenisch engagement en de positieve toon zijn hartverwarmend.

Wat ik vooral bijzonder vind, is dat het katholieke en protestantse model van eenheid evenwichtig op elkaar zijn afgestemd. Belangrijk is dat de leiders van beide kerken een begaanbare weg naar de toekomst hebben uitgezet, die de kerken sterker met elkaar verbindt en die eenheid in verscheidenheid laat groeien.

Ik ben heel benieuwd welke invloed dit document allereerst zal hebben op de oecumenische samenwerking in Duitsland, en vervolgens hoe het zal doorwerken in de internationale oecumenische verhoudingen.

In de jaren zestig van de vorige eeuw kwamen protestanten uit Kurhessen-Waldeck naar Nederland, uit nieuwsgierigheid naar de oecumenische ontwikkelingen in ons land. Dat bezoek leidde tot een oecumenische vriendschap en de jaarlijkse ontmoeting tussen het bisdom 's-Hertogenbosch, de Protestantse Kerk van Zuid-Nederland en de Evangelische Kerk van Kurhessen-Waldeck. Vandaag kunnen wij op onze beurt van de Duitse Kerken leren hoe een vitaal en dynamisch proces van oecumenische samenwerking en verbondenheid op weg naar eenheid op gang gebracht kan worden.

Personalia

Drs. Geert van Dartel is voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland en bestuurslid van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, waar hij ook jarenlang werkte als directeur.

Ds. Renate Japenga is predikant in de Ontmoetingskerk te Gouda, onderdeel van de Protestantse Kerk in Nederland.

Dr. Arjan Plaisier is theoloog en predikant. Van 2008 tot 2016 was hij scriba van de Protestantse Kerk in Nederland. Hij is voorzitter van het Platform Rome-Reformatie.

Dr. mr. Martijn Pouw is priester van de prelatur van Opus Dei en gedelegeerde voor de oecumene van het Aartsbisdom Utrecht. Als zodanig is hij bestuurslid van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. In 2019 promoveerde hij aan Pauselijke Universiteit van het Heilig Kruis in Rome op een studie over het gemeenschappelijk priesterschap.

Prof. dr. Marcel Sarot is voorzitter van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en hoogleraar fundamentele theologie aan de School of Catholic Theology van Tilburg University. Hij verricht onderzoek over een breed scala aan thema's binnen de godsdienstwijsbegeerte, fundamentele theologie, dogmatiek en oecumenica.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. ISSN 2588-9354

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar, en is gratis als digitaal tijdschrift te bekijken op de website van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, of als PDF te downloaden. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

- Steunen** De Katholieke Vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd. U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage. Zie www.oecumene.nl/doe-mee.
- Redactie** Prof. dr. Marcel Sarot (KVO/TiU), prof. dr. Dorottya Nagy (PThU), prof. dr. Peter-Ben Smit (VU/UU), dr. Jorge Castillo Guerra (KVO/RU), dr. Fokke Wouda (KVO), Loïs Oosterhof MA (TUU).

Perspectief

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

